

УДК 623.1(477.85-21Хотин)«178/1791»

Віктор Сандуляк,
завідувач науково-дослідного відділу
Державного історико-архітектурного заповідника
«Хотинська фортеця»

ХОТИНСЬКА ФОРТЕЦЯ НАПЕРЕДОДНІ РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКОЇ ВІЙНИ 1787-1791 РОКІВ

У статті розглядається роль Хотинської фортеці напередодні війни Російської імперії у союзі з Австрією проти Порти 1787-1791 років. Здобуття цього важливого оборонного об'єкту Османської імперії на кордоні з Річчю Посполитою стало ключовою ціллю австрійського корпусу під керівництвом принца Кобурзького для встановлення надійного сполучення з Українською армією росіян.

Ключові слова: війна, фортеця Хотин, Кючук-Кайнарджійський договір Османська імперія, Росія, Австрія.

В 1769 році Хотинська фортеця за царювання Катерини II була захоплена князем Голіциним – головнокомандуючим головної російської армії під час першої війни між Російською та Османською імперіями.

Та в 1774 році за умовами Кючук-Кайнарджійського договору (рис. 1), що був підписаний у липні між Росією та Портою, та який став підсумком війни, що тривала майже шість років, Росія мала повернути Порті *«занятія ею во время войны крепости и земли»* (Петровъ 1886, с. 74). Отож, після підписання договору Хотин знову повернувся під владу турецької військової адміністрації, а російські війська почали виходити з території Хотинщини. Цим скористалася Австрія, яка перенесла свій східний кордон на річку Збруч, яка впадає в Дністер неподалік від Хотина. Відню дуже кортіло приєднати до габсбурзьких володінь стратегічно вигідну Хотинську височину, щоб таким чином прикрити з флангу не лише Галичину, але й Буковину, яку вони планували включити до складу Австрії (Добржанський, Макар, Масан 2002, с. 124).

Також, за умовами мирної угоди, підписаної в Кайнарджі (село в Силістрійській області Болгарії), Хотинське нахіє (райя), як і інші подібні мілітаризовані райони у Молдавському та Валаському князівствах мали бути ліквідовані (Кресін 2008), в цих князівствах *«было вновь подтверждено совершенно свободное отправление христианской религии и устройство церквей, нестягаемых ни подъ какимъ предлогом»* (Петровъ 1886, с. 16). Також, за умовами даної угоди, Порта зобов'язувалася повернути монастирям і приватним власникам землі *«извѣстныя подъ названіемъ раевъ, принадлежавшія имъ до Бѣлградскаго трактата 1739 г., около Браилова, Хотина, Бендеръ и въ другихъ мѣстахъ.»* (Петровъ 1886, с. 16).

Кінцевою метою грандіозних планів російської імператриці було приєднання Польщі та відновлення Візантійської імперії. Вона дала своєму другому онукові багатозначне ім'я Костянтин, в колісці його балували грецькі няні, а грецькі співаки вітали як *«Stern des Morgenlandes»* (Von Witzleben 1856, s. 100). Біля воріт новозбудованого Херсона на камені був викарбуваний напис *«dies ist der Weg nach Constantinopol»* (Von Witzleben 1856, s. 100), тобто такий собі вказівник на Константинополь. Але Катерина не прагнула поспішно досягти своєї далекої мети, вона наближалася до неї повільними, але впевненими кроками, щоб бути ще більш впевненою в успіху, імператриця усвідомлювала цінність володіння Константинополем для панування над більш ніж однією частиною світу. Саме в Кючук-Кайнарджійському мирі, імператриця вперше доклала руку, щоб знищити Османську імперію по частинах (Von Witzleben 1856, s. 100), відповідно до нього Кримський ханат, включаючи материкову частину його володінь, став незалежною державою, до Російської імперії перейшли османські володіння з фортецями Керч, Єнікале та Кінбурн (Петровъ 1886, с. 16). Та щоб мати ще більшу перевагу в даному регіоні, Росії *«не доставало обладанія Крымомъ»* (Богдановичъ 1852, с. 101). Адже тільки оволодіння півостровом могло відкрити *«русской торговль»* (Богдановичъ 1852, с. 102) шлях по Чорному морю без всяких умов і перешкод. Контроль над такими фортецями, як Єнікале, Керч та Кінбурн міг приносити користь Росії тільки *«вмѣстѣ съ пріобрѣтеніемъ Крыма»* (Богдановичъ 1852, с. 102).

Катерина II вважала незалежність Криму, що була однією з умов Кючук-Кайнарджійського договору «*первымъ шагомъ окончательнаго присоединенія сей земли къ Россійской Державѣ*» (Бутурлин 1829 с. 111). Вона вибрала князя Потьомкіна «*Орудіемъ своихъ видовъ на Крымъ*» (Петровъ 1886, с. 21), який в 1777 році підготував «*такъ называемый греческий проэктъ*» (Петровъ 1886, с. 21), цілтю якого було «*изгнаніе турокъ изъ Европы, и востановленіе греческой имперіи на развалинахъ Порты.*» (Петровъ 1886, с. 21). А для втілення свого великого задуму князь Потьомкін «*имѣлъ, прежде всего, въ виду покореніе Крыма*» (Петровъ 1886, с. 21).

Порта від самого початку розуміла плани Росії, про що свідчать слова великого Візиря у приватній розмові з князем Репніним, що відбулась в Константинополі після закінчення церемонії ратифікації Кючук-Кайнарджійського договору. Візир, прощаючись з князем, прямо сказав йому – «*что если Крымъ будетъ независимъ, а Керчь и Еникалэ останутся во власти русскихъ то онъ (визирь) не ручается, что Канарджійскій миръ вынужденный у Порты, будетъ продолжителенъ*» (Oeuvres... р. 195).

Тож не дивно, що після того, як в 1783 Катерина II об'явила «*что Она рѣшилась присоединить къ Россійской Державѣ Крымъ, Кубань и островъ Таманъ*» (Бутурлин 1829, с. 111) і 19 квітня підписала відповідний маніфест, в 1787 році Порта почала вимагати від Росії анулювання Кючук-Кайнарджійського договору, повернення «*приобретенного Крыма*» (Керсновский 1992, с. 148) та відмови від протекторату над Грузією.

13 серпня 1787 року Османська імперія «*объявила Россіи войну*» (Бутурлин 1829, с. 112), під приводом втручання її в справи «*Молдавіи и Грузіи*» (Богдановичъ 1852, с. 112). Та внутрішні проблеми Порти, як то смута в Єгипті та повстання албанського правителя Махмута-паші не дозволяли туркам задіяти у цій війні «*больше 60-ти тысячъ человекъ*» (Богдановичъ 1852, с. 114).

Російські війська, що мали воювати з турками, склалися з двох армій «*Екатеринославской и Украинской, и отдѣльнаго Кавказкаго корпуса*» (Богдановичъ 1852, с. 114). Єкатерининська армія, під керівництвом фельдмаршала князя «*Потемкина Таврическаго*» (Богдановичъ 1852, с. 112) налічувала «*до 80-ти тысячъ человекъ съ 180-ю орудіями*» (Богдановичъ 1852, с. 113), в ході наступу вона мала «*атаковать Очаковъ*» (Енгельгард 1868, с. 68). Українська армія, під командуванням фельдмаршала князя «*Румянцева Задунайскаго*» (Богдановичъ 1852, с. 113) мала загальну чисельність «*37 000 человек и 50 орудий*» (Керсновский 1992, с. 149). Перед цією армією було завдання – зайти до Польщі та наблизитись «*къ Днѣстру*» (Енгельгард 1868, с. 68). Її правий фланг формував корпус під командуванням «*генераль-аншефа, графа Ивана Петровича Салтыкова*» (Енгельгард 1868, с. 68), центр армії – це був корпус «*генераль-аншефа Эльмта*» (Енгельгард 1868, с. 68), а лівий фланг – корпус «*генераль аншефа Михаила Федотовича Каменскаго*» (Енгельгард 1868, с. 68).

Планувалось, що корпус під командуванням генерала графа Салтикова у складі 12 батальйонів, 12 ескадронів, 30 гармат і одного козачого Донського полку мав з'єднатись з австрійським корпусом під командою принца Кобургського та повинен був «*осадить Хотинъ*» (Енгельгард 1868, с. 74).

Не дивлячись на значну перевагу в чисельності, росіяни мали значні проблеми з запасами боєприпасів та продовольства, а також «*у нихъ не было – ни понтоновъ, ни осадного парка*» (Богдановичъ 1852, с. 115). Всім цим можливо було забезпечити війська лиш впродовж осені та зими. Тому перший рік війни вони вирішили обмежитися тільки «*прикрытіемъ границъ Россіи и Польши*» (Бутурлин 1829, с. 113). Охорону польського кордону було доручено Румянцеву, який отримав наказ «*войти въ Подолію съ Украинскою армією*» (Бутурлин 1829, с. 113). На Поділлі він повинен був вийти на середню течію Дністра та підтримувати зв'язок з «*союзниками-австрийцами*» (Бутурлин 1829, с. 113).

Союз з Австрією Катерині II «*предложенъ былъ княземъ Потемкинымъ*» (Енгельгард 1868, с. 22), який був «*личнымъ непріятелемъ*» (Енгельгард 1868, с. 22) з фельдмаршалом графом Румянцевим-Задунайським. Фельдмаршал виступав проти такого союзу, так як був прихильником давнього союзу Росії з Прусією, яка ворогувала з Австрією. Та імператриця була переконана, «*что союзъ сей касательно турецкой войны выгоденъ, и князь Потемкинъ то совѣтуетъ*». Для здійснення свого задуму в 1780 році, під час поїздки Катерини II «*въ новопріобрѣтенный край*» (Енгельгард 1868, с. 16), в Білоруські губернії, зокрема до Могильова (місто в Білорусії), було призначено «*свиданіе съ римскимъ императоромъ Іосифомъ II*» (Енгельгард 1868, с. 16). З свого боку, щоб відволікти Росію від союзу з Прусією (з якою в 1780 році закінчувався термін союзного договору) юний імператор «*изъявлял готовность къ союзу съ Императрицею Екатериною*» (Богдановичъ 1852, с. 109). Після того, як відбулась зустріч в Могильові, Російський двір, знайшовши різні причини, відхилив

продовження договору з Прусією і в 1780 році *«заключилъ союзъ с Австрією»* (Богдановичь 1852, с. 109). Як бачимо, Катерина II завчасно готувалась до другої війни з Османською імперією.

Після зустрічі імператора Йосипа II в 1787 році з російською імператрицею в Херсоні, Австрія, зі свого боку, як союзниця Росії, також розпочала активні приготування до майбутніх військових подій, особливо на кордоні з Портою.

Вже вище згаданий принц Кобургський, отримавши зауваження від імператора під час зустрічі з ним у Львові (коли той повертався з Херсону), розпочав перевірки військових об'єктів, якими він опікувався. Так, 18 серпня 1887 року він вирушив *«der Bukowina»* (Von Witzleben 1856, s. 91) та 22 числа прибув до Чернівців, після чого оглянув молдавський кордон на річці *«Podhorcze»* (Von Witzleben 1856, s. 91) на південь від Сучави.

26 серпня принц прибув до *«Окопи»* (Von Witzleben 1856, s. 91) (село Окопи Чортківського р-ну Тернопільської обл.), які були оточені старими земляними валами й двома напівбастіонами, залишками колишньої фортеці *«Святої Трійці»* збудованої за часів Речі Посполитої на кордоні з Османською імперією. Принцу, насамперед було важливо оглянути турецьку фортецю *«Chotin»* (Von Witzleben 1856, s. 91), що була розташована недалеко від Окопів й уже відігравала велику роль у попередніх турецьких війнах, а в майбутній війні знову могла мати вирішальне значення. Після численних нарад принц Кобургський вирішив під вигаданим ім'ям разом із фельдмаршал-лейтенантом бароном *«Spleny»* (Von Witzleben 1856, s. 91) та кількома іншими офіцерами завітати з дружнім візитом до коменданта хотинської фортеці *«Osman Pascha»* (Von Witzleben 1856, s. 91) та яничара-аги. Турки зустріли їх дуже тепло та пригостили кавою, тютюном та солодощами. Разом із цим візитом австрійці, також попросили дозволу оглянути мечеті і лазні, та, що найважливіше, було оглянуто укріплення. Виявилось, що вони на думку австрійців, перебувають у поганому стані і їх легко захопити, а гарнізон оцінювався в *«4 bis 5000»* (Von Witzleben 1856, s. 92) яничар та *«4 bis 600»* (Von Witzleben 1856, s. 92) арнаутів (албанців), розквартированих за межами фортеці.

Увечері принц повернувся на австрійську територію, щоб наступного дня вирушити до польської фортеці *«Kaminieck»* (Von Witzleben 1856, s. 92) та привітати її коменданта, генерала фон *«Wied»* (Von Witzleben 1856, s. 92).

29 січня 1788 року Австрія, як союзниця Росії, об'явила війну Османській імперії.

Цісар Австрії Йосиф II не полишав думки про приєднання Хотинщини до своїх володінь і саме така нагода трапилася після оголошення війни Порті (Добржанський, Макар, Масан 2002, с. 124). Австрійська армія *«въ числѣ 125-ти тысячъ человекъ»* (Богдановичь 1852, с. 127), повинна була діяти *«на всемъ пространстве»* (Богдановичь 1852, с. 127) кордону Австрії з Портою. Головні сили, на чолі особисто з імператором, призначались для захоплення Сербії; корпус *«Принца Лихтенштейнскаго»* (Богдановичь 1852, с. 127) загрожував агресією Боснії; корпуси *«Вартенслебена и Фабри»* (Богдановичь 1852, с. 127) були призначені для інтервенції Валахії; а корпус *«Принца Саксен-Кобургскаго»* (Богдановичь 1852, с. 127), чисельністю *«отъ 15-ти до 18-ти тысячъ человекъ»* (Богдановичь 1852, с. 127) для вторгнення в Молдавію та для зв'язку між австрійською та російською арміями.

Опис особистості принца Кобурського зустрічаємо в нарисі під назвою *«Разсужденіе о Хотинской блокадѣ, писанное въ 1788 г. подъ самыми хотинскими стѣнами»* (Лебедев 1890, с. 142) учасника тих подій з боку росіян, князя Павла Дмитровича Циціанова. Ось, що він пише – *«Начальникомъ былъ принцъ Саксъ-де-Кобургъ, человекъ пречестнѣйшій и преблагороднѣйшій, но не великой тактикъ и съ турками въ войнѣ никогда не бывавшій; слѣдовательно, ни правилъ ихъ, ни высокомѣтрія их, при самой даже крайности, не знал, что ниже видно будетъ.»* (Лебедев 1890, с. 145-146).

Армія Порті навесні 1788 року налічувала біля *«300 тысячъ человекъ»* (Богдановичь 1852, с. 127), до цього числа входили і *«крѣпостные гарнизоны»*. В Очакові, Бендерах і *«Хотинѣ»* (Богдановичь 1852, с. 127) знаходилось більше як *«40 тысячъ человекъ»* (Богдановичь 1852, с. 127), приблизно такі ж сили займали оборонну лінію по Дністру. Таким чином, для *«дѣйствій въ поле»* (Богдановичь 1852, с. 127) в османів було біля 200 тисяч вояків. Порта затиснута між двома ворогами, спочатку вирішила направити всі свої зусилля, як їй здавалось, на того кого вона могла перемогти, тому *«Верховный Визирь пошелъ противъ Австрійцевъ»* (Бутурлин 1829, с. 121), а з боку росіян обмежився лише тим, *«что усилилъ гарнизоны»* (Бутурлин 1829, с. 121).

В той самий час, принц Кобургський, зосередивши свій *«15-ти тысячный»* (Бутурлин 1829, с. 122) корпус в Чернівцях, отримав наказ почати свої дії *«взятіємъ Хотина»* (Бутурлин 1829, с. 122). Ця фортеця потрібна була для *«открытія Принцу»* (Бутурлин 1829, с. 122) надійного сполучення з Українською армією росіян, а також для підсилення лівого флангу австрійців (рис. 2).

ЛІТЕРАТУРА

- Богдановичъ, М.Н. 1852. *Походы Румянцева, Потемкина и Суворова въ Турціи*. Санктпетербургъ: въ типографіи Эдуарда Веймара, с. 102-127.
- Бутурлин, Д.П. 1829. *Картина войнъ Россіи съ Турціею въ царствованіе императрицы Катерины II и императора Александра I*. Переводъ съ Французкого. Часть первая. Санктпетербургъ: въ Типографіи Императорского Воспитат. Дома, с.11-122.
- Добржанський, О.В., Макар, Ю.І., Масан, О.М. 2002. *Хотинщина*. Історичний нарис. Чернівці: Молодий буковинець.
- Энгельгард, Л.Н. 1868. *Записки Льва Николаевича Энгельгарда 1766-1836*. Изданіе «Русскаго архива» (Съ примѣчаніями и указателемъ). Москва: Типографія Т. Рись, у Мясищкихъ вортъ, Домъ Воейкова, с.16-68.
- Керсновский, А.А. 1992. *История русской армии. Том первый. От Нарвы до Парижа 1700-1818 гг.* Москва: «Голос».
- Кресін, О.В. 2008. *Кючук-Кайнарджі́йський мирний договір 1774*. Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Kyuchuk_kainardzhyskii (Дата звернення 04.09.2025)
- Лебедев, П.С. 1890. *Князь Павел Дмитриевич Цицианов // Русская старина*. Ежемѣсячное историческое изданіе Мих. Ив. Семевского. С.Пб. Т. 66. № 4, с. 142-146.
- Петровъ, А.Н. 1874. *Война Россіи съ Турціей и польскими конфедератами съ 1769-1774 годъ*. Томъ V. СанктПетербургъ: Типографія К.В. Трубникова и В.А. Полетики. Лит. д. № 42.
- Петровъ, А.Н. 1886. *Вторая турецкая война въ царствованіе императрицы Екатерины II. 1787-1791 г.* Томъ I. 1787-1789 гг. С.-Петербургъ: Типографія Р. Голике, Невскій, 106.
- Oeuvres posthumes de Frederic II. Memoires de 1775-1778*. V t. p. 195.
- Von Witzleben A. 1856. *Prinz Friedrich Josias von Coburg-Saalfeld, Herzog zu Sachsen K. K. und des H. R. reiches feldmarschal. Erster theil. 1737-1790*. Mit dem brustbilde des prinzen. Einer ansicht von Chotin und neun karten und planen. Berlin 1856. Verlas der Koniglichen gehedien ober-hofbuchdruckerel (R. Decker) .
-

Viktor Sandulyak,
Head of the Research Department of the
State Historical and Architectural Reserve
«Khotyn Fortress»

KHOTYN FORTRESS ADVANCED WARS BETWEEN THE RUSSIAN EMPIRE AND AUSTRIA ON THE ONE HAND AND THE OTTOMAN EMPIRE ON THE OTHER (1787-1791)

The article examines the role of the Khotyn Fortress on the eve of the war of the Russian Empire in alliance with Austria against the Porte in 1787-1791.

In 1774, under the terms of the Treaty of Küçük-Kainardzhiy, the Khotyn Fortress was returned to the Porte after it was captured by the Russians in 1769 during the First War between the Russian and Ottoman Empires under the reign of Catherine II.

As a result of the fact that in 1783 the Russian Empress annexed Crimea to her possessions, the Porte declared another war on Russia in 1787. Austria became an ally of the Russians, which in 1788 also declared war on the Ottoman Empire.

The Austrian corps under the command of Prince Coburg was intended to invade Moldavia and unite the Austrian and Russian armies.

The capture of the Khotyn Fortress in 1788, an important defensive facility of the Ottoman Empire on the border with the Polish-Lithuanian Commonwealth, was a key objective of the Austrian Corps to establish a reliable connection with the Ukrainian Russian army.

Keywords: war, Khotyn fortress, Küçük-Kainardzhiysky treaty, Ottoman Empire, Russia, Austria.

163

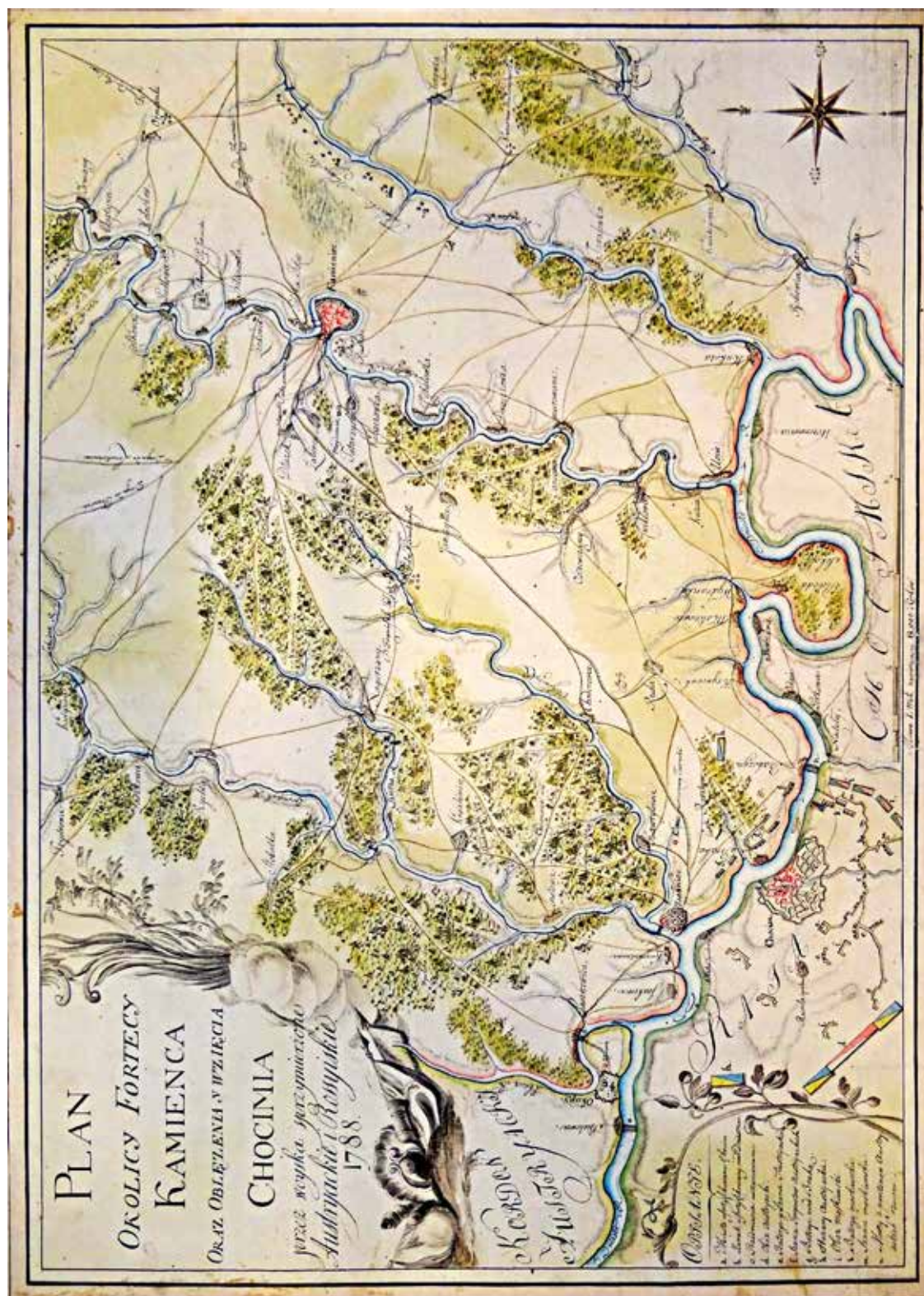

Рис. 2. «Plan okolicy fortecy Kamienca oraz oblężenia u wzięcia Chocimia przez wojska sprzymierzone Austriackie i Rosyjskie 1788» / План околиці фортеці Кам'янець, а також облоги і взяття Хотини союзними австро-російськими військами в 1788 році, акварфорта, (1788 (?), невідомий автор, Національний музей у Варшаві)